
<https://doi.org/10.15407/ukrmova2019.03.052>

УДК 81'246.2+272

С.О. Соколова

Інститут української мови НАН України, м. Київ

ПЕРШІ ПІДСУМКИ МІЖНАРОДНОГО ПРОЄКТУ: ДОСВІД І ЗДОБУТКИ

У статті схарактеризовано основні результати проєкту, щойно завершеного співробітниками Інституту української мови НАН України в співпраці з міжнародними партнерами. Участь у проєкті дала змогу провести статистично достовірне масове опитування з проблем мовної ситуації та ставлення до мов в Україні та проаналізувати особливості функціонування української мови в основних сферах — офіційній, інформаційній, освітній, приватній. За три роки виконання проєкту проведено дві наукові конференції його учасників, у статті висвітлено основні дискусійні питання, обговорені на другій, підсумковій конференції, та зіставлено підходи до їх розв'язання представниками різних країн.

Ключові слова: білінгвізм, мовна ситуація, мовна поведінка, мовний конфлікт, мови в освіті, інформаційний простір.

Упродовж 2016 — 2019 рр. Інститут української мови НАН України був одним зі співвиконавців міжнародного наукового проєкту за підтримки фонду Фольксваген «Bi- and multilingualism between conflict intensification and conflict resolution. Ethno-linguistic conflicts, language politics and contact situations in post-Soviet Ukraine and Russia» (Бі- та мультилінгвізм між інтенсифікацією конфлікту та його розв'язанням. Етнолінгвістичні конфлікти і контактні ситуації в пострадянських Україні та Росії) AZ № 90217. Проєкт був тристороннім, його виконували при Гіссенському університеті ім. Юстуса Лібіґа, Національній академії наук України та Казанському (Приволзькому) федеральному університеті (Росія). Він був розрахований на три роки, отже, його термін добіг кінця у квітні цього року.

Крім співробітників наукової групи соціолінгвістики Інституту української мови НАНУ (д.філол.н., проф. Л.Т. Масенко, д.філол.н., проф. С.О. Соколова — співкоординатори проєкту

© С.О. СОКОЛОВА, 2019

від української сторони, к.філол.н. О.М. Данилевська, к.філол.н. О.Г. Руда, аспіранти М.А. Бовсуновська та Н.Р. Матвеева), від української сторони в проєкті брали участь соціолог к.екон.н. Г.М. Залізник та мовознавець к.філол.н. Л.М. Підкуймуха.

У межах проєкту виконане комплексне соціологічне дослідження (координатор — Г.М. Залізник), що складалося з фокус-групових обговорень та масового опитування (загалом 2007 анкет, представлено всі області України, об'єднані в 5 регіонів, різні типи населених пунктів, різні вікові та соціальні групи інформантів). Максимальне вподібнення параметрів опитування (з урахуванням зміни політичної ситуації) дало змогу не лише отримати синхронний зріз мовних уподобань мешканців України, а й порівняти їх із даними, отриманими у 2006 р. [22].

Основним здобутком проєкту з українського боку стало створення бази даних, у якій зафіксовано відповіді респондентів на понад 120 запитань щодо їхніх мовних і частково світоглядних преференцій і на 10 запитань щодо їхнього соціального статусу. Ці дані можна використовувати як в одновимірному розподілі (для загальної характеристики ситуації в Україні), так і у двовірній кореляції, тобто співвідносити мовні преференції та мовну поведінку респондентів із їхньою соціальною (вік, місце проживання, національність, соціальний статус та ін.) або іншою характеристикою, зокрема також пов'язаною з мовою (рідна мова, основна мова повсякденного спілкування, рівень володіння мовами та ін.).

Це дало змогу залучити статистично достовірні кількісні дані¹ до характеристики особливостей функціонування української мови як державної в основних сферах — офіційній [12; 13; 30], інформаційній [23; 24; 25], освітній [3; 4; 6; 7; 8 — 11; 15; 31]², а також до аналізу мовної ситуації в окремих регіонах України [1; 2; 16; 19; 21] та мовної поведінки представників різних спільнот [5; 28]. У низці публікацій розглянуто методологічні проблеми, актуальні для сучасної української соціолінгвістики [9; 14; 26; 28; 32; 33]. Матеріал фокус-групових досліджень не лише став підґрунтям для визначення параметрів масового опитування, а й показав зразки спонтанного мовлення мешканців різних регіонів³ і різного віку в умовах вимушеного українсько-російського білінгвізму. Цей матеріал має власне лінгвістичне значення, його вже частково використано для аналізу [27; 29].

Результати дослідження оприлюднено в численних публікаціях⁴, зокрема й у журналі «Українська мова» [14; 26; 29; 31; 32], виголошено в

¹ У дослідженні пропорційно представлені всі регіони України, різні вікові та соціальні групи, враховано думку жителів міст і сіл.

² Уже під час остаточного редагування цієї статті вийшла друком монографія О.М. Данилевської «Українська мова в українській школі на початку XXI століття» [9], у якій, поряд з іншими, використано матеріали Проєкту і яка подає цілісну картину функціонування української мови в освітній сфері та її взаємодії з іншими мовами.

³ Фокус-групові дослідження проведено в Києві, Львові, Одесі і Харкові.

⁴ Основні публікації членів української робочої групи за матеріалами проєкту наведені в списку літератури [1 — 21; 23 — 33].

колективній доповіді на VI Міжнародному з'їзді славістів [33], у доповідях на Міжнародному конгресі україністів [11; 25; 30], на багатьох інших міжнародних конференціях [2; 7; 8; 12; 13; 15; 24].

Подібне дослідження паралельно виконано в Республіці Татарстан, у якій офіційно існують дві державні мови — російська й татарська, а також функціонують мови національних меншин.

Результати національних досліджень обговорені на двох міжнародних конференціях проекту, перша з яких відбулася в червні 2017 р. (незабаром у Німеччині англійською мовою вийде друком збірник статей за її матеріалами, у якому вміщено статті одинадцятьох представників України, а також власне анкету, за якою здійснювалось опитування, з відповідями інформантів в одновимірному розподілі), друга, підсумкова **«Languages in conflict situations. Challenges and perspectives — Russia and Ukraine»** («**Мови в конфліктних ситуаціях. Виклики і перспективи — Росія та Україна**») — 15 — 16 квітня 2019 р. в Університеті Юстуса Лібіга (Гіссен, Німеччина). У ній, окрім учасників проекту з Гіссена, Києва та Казані, взяли участь учені — представники різних країн за персональними запрошеннями Гіссенського університету. Роботу конференції організовано в семи секціях, кожна з яких працювала в режимі пленарного засідання, а дискусія, що розгорнулася навколо кожної доповіді, з одного боку, виявила проблеми взаємодії мов у кожному з досліджених регіонів, а з іншого — виявила відмінність підходів до їх розв'язання (а інколи й приховування або, навпаки, штучного загострення), репрезентованих учасниками дискусії.

Першою в секції **«Лінгвістичне дослідження конфліктів: методи, підходи, приклади»** виступила координатор проекту від німецької сторони **Моніка Вінгендер** (Гіссен) із доповіддю **«Бі- та мультилінгвізм між інтенсифікацією та розв'язанням конфліктів»**, у якій схарактеризувала мету і завдання тристороннього проекту — на основі вивчення конкретних мовних ситуацій у різних країнах і особливостей взаємодії мов у них створити комплексну програму дослідження мовних конфліктів. В основі ідеї проекту була теза про те, що мовний контакт неможливий без мовного конфлікту, це було реалією для багатонаціональної імперії Радянського Союзу і досі є нею для пострадянських країн, де дотепер немає симетричного бі- та полілінгвізму. Те, що насправді має сприяти розв'язанню конфліктів — багатомовність як засіб взаємодії, у контексті мовної політики з її змінними параметрами нерідко, навпаки, спричиняє інтенсифікацію конфліктів. Саме ця проблема стала основною під час вивчення кількох мовних ситуацій (Україна, Республіка Татарстан, Крим), які, крім відмінностей, мають і спільні риси. Дво- та багатомовні ситуації вбудовані у структуру держав, які ґрунтуються на певній мовній політиці, тому порівняння дає змогу реально побачити результати цієї політики.

Максим Кронгауз та **Антон Сомін** (Москва) у доповіді **«Мова як джерело конфлікту в ситуації одно- і багатомовності»** порушили питання конфліктної комунікації, джерелом якої є мова. Ця проблема має два різно-

види — міжмовний та внутрішньомовний. Міжмовні конфлікти виникають у багатонаціональних країнах. Внутрішньомовні конфлікти закладені в самій структурі мови. На матеріалі мовних коментарів до новин автори дослідили метамовну рефлексію білорусів, об'єктом якої є питання як зовнішньої, так і внутрішньої лінгвістики, описали найпоширеніші типи мовних конфліктів, пов'язані з різним сприйняттям одиниць російської мови.

Айса Біткеева (Москва) у доповіді «**Мови й ідеологія в багатонаціональній державі: поняття й інтерпретації**» зауважила, що ідеологію державної єдності запроваджують за допомогою низки засобів ідеологічного впливу, проаналізувала способи створення ідеологічного простору через ідеологеми та накреслила основні підходи до інтерпретації цього поняття в сучасній лінгвістиці. До значущих у житті сучасної Росії зараховано ідеологеми «нация», «русский мир», «родной язык», які витлумачено в контексті радянської епохи та пострадянського періоду.

Кайл Маркварт (Гетеборг) запропонував увазі присутніх доповідь на тему «**Коли і чому мова сигналізує про сепаратизм? Досвід із російських республік**», у якій проаналізував зв'язок між статусом периферійної (міноритарної) мови і тяжінням до суверенітету з боку її носіїв, використавши дані опитування з 16 регіонів Росії. Серед соціальних параметрів опитаних — вік, стать, матеріальний стан, освіта, релігійні вподобання, бі- та монолінгвальність тощо. Автор визначив кореляцію між рівнем володіння периферійною мовою і прагненням до самовизначення її носіїв.

Секцію «**Оцінка мовних ситуацій**» розпочала доповідь співкоординатора проєкту від Татарстану **Лілії Нізамової** (Казань) «**Повсякденна риторика мовної взаємодії в Татарстані (за матеріалами фокус-групових обговорень)**», у якій висвітлено проблематику обговорення в п'ятьох фокус-групах у Казані (серед російської і татарської молоді, серед представників старшого покоління — татар і росіян та серед удмуртів без вікової диференціації) і трьох у сільській місцевості (серед татар, росіян і удмуртів). Уже в цьому полягала відмінність від аналогічного дослідження в Україні, оскільки наші фокус-групи представляли передусім територіальний розподіл (Київ, Львів, Одеса, Харків) з чіткою віковою диференціацією (по 2 групи в кожному місті), були змішаними за мовними перевагами учасників (по п'ятеро українсько- та російськомовних у кожній групі), не враховували національний чинник і не проводилися в сільській місцевості. Утім, питання, які обговорювали учасники дискусій в Татарстані й Україні, мали багато спільного — мовна ситуація, білінгвізм (індивідуальний та масовий), опозиція «національна мова — російська мова», питання державної мови, мови національних меншин. За даними останнього перепису населення 2010 р., у Татарстані загалом кількість татарського населення — близько 53%, росіян — близько 40%, у Казані пропорції дещо інші — татар 47,5%, росіян — 48,5%, удмурти як одна з національних меншин становлять близько 0,6% населення республіки загалом і близько 0,1% населення столиці. В Україні (за даними перепису населення 2001 р.)

українці становили майже 78% населення, росіяни — близько 17%, у столиці проживало понад 82% українців і майже 13% росіян. Частина проблем, які обговорювали дискусанти в Казані, також актуальна й для України — зв'язок мови з національною ідентичністю, недостатній рівень мовної освіти. Водночас деякі питання більшою мірою турбують саме представників Татарстану — обов'язковість / факультативність вивчення татарської мови, можливість мовного бар'єру між представниками різних етносів, можливість професійної дискримінації внаслідок неволодіння мовою тощо, відмінність не лише мов, а й культур та ін. Дискусанти, розмірковуючи про конфлікт мов та мовних інтересів, наголошували на відсутності неподоланих проблем у міжособистісному спілкуванні.

У доповіді Аїди Нурутдиної (Казань) «**Мовна ситуація в Республіці Татарстан в оцінках жителів регіону (за матеріалами масового опитування)**» представлено результати масового опитування жителів Республіки Татарстан щодо використання і розвитку мов, здійсненого влітку 2018 р. Параметри опитування загалом дуже подібні до тих, які застосовані в українському опитуванні. Акцент зроблено на оцінках з боку респондентів динаміки мовної ситуації в регіоні, на використанні державних мов (російської і татарської) і ставленні до них, можливостях задоволення культурних потреб татарсько- та російськомовних. Загальні дані щодо вживання мов у населених пунктах, де живуть респонденти, дещо відрізняються від даних по Україні: понад половина відповіли, що функціонують обидві мови, близько 20% вказали на переважання татарської і близько чверті — на переважання російської; в Україні це відповідно майже 21% вживання двох мов, майже 38% — переважання української і ще майже 16% суржику і близько чверті — на переважання російської мови. Отже, дані збігаються лише стосовно частки переважання російської мови, щодо інших опцій, то для Татарстану більшою мірою характерна двомовність, а для України — уживання національної мови. Доповідачка зробила висновок про те, що загальний зріз оцінок мовної ситуації в республіці дає змогу «почути» думку громадян з актуальних питань розвитку мов, ураховуючи їхні повсякденні практики.

Організатори конференції запросили також Юрія Дорофєєва (Сімферополь) виголосити доповідь «**Динаміка мовних станів і ситуацій в Криму**» через скайп-зв'язок, сподіваючись отримати об'єктивні дані про теперішню мовну ситуацію на півострові. Натомість присутні почули переважно загальновідомі дані про динаміку національного складу населення Криму за період його перебування у складі України, про особливості мовної освіти і комунікативних практик у цей час тощо. Конкретних даних щодо результатів масового опитування, здійсненого під керівництвом доповідача, не наведено.

У секції «**Дискурси мовної політики**» присутні прослухали доповідь Лариси Масенко (Київ) «**Мовна політика в Україні після Євромайдану (2014 — 2019 рр.)**», у якій схарактеризовано мовну політику України після 2014 р. в аспекті взаємодії трьох чинників — влади, експертного середовища

і громадянського суспільства. Висвітлено зміни у ставленні Петра Порошенка до засад мовного планування — від толерування двомовного розвитку країни до декларування потреби державної підтримки української мови і прийняття низки заходів для її втілення, проаналізовано результати анкетування, здійсненого в межах проєкту 2017 р., у частині, що виявляє ставлення громадян до мовної політики. Окремо проаналізовано програми претендентів на посаду президента на предмет присутності або відсутності пропозицій щодо державного врегулювання конфліктних проблем двомовного соціуму.

Надія Трач (Київ / Гіссен) у доповіді «**Мовне питання в політичній риторичі сучасної України**» проаналізувала програми політичних партій, передвиборчі програми кандидатів у президенти України, публічні виступи українських політиків та інші жанри політичної риторичи. Розглянула такі питання: 1. Як концептуалізується та метафоризується мовне питання? 2. З якими іншими тематичними блоками пов'язані мовні проблеми? 3. Як мейнстримні та опозиційні політики сучасної України пропонують регулювати мовну ситуацію, зокрема конфлікт між уживанням державної української мови, російської мови та мов меншин? 4. Як політична риторика стосовно вжитку мов співвідноситься з реальною мовною політикою (ухваленням нових законів, функціонуванням державних інституцій)?

У доповіді **Єкатерини Панкової** (Гіссен) «**Ієрархія мов, ієрархія ідентичностей: мовна ієдеологія і національна ідентичність у дискурсі російської етнокультурної політики (2012 — 2016)**» представлено результати критичного дослідження репрезентації мовного розмаїття в дискурсі російської національної і культурної політики. Проаналізувавши офіційні документи, стенограми парламентських слухань, круглих столів і засідань тематичних рад при Президентові РФ, доповідачка зробила висновок, що на тлі етномовного розмаїття в Росії за допомогою різних дискурсивних стратегій просувається ієдея російської мови як основи загальнонаціональної громадянської ідентичності, за якою закріплено пріоритет стосовно інших форм ідентифікації. У такій спосіб створюється ієрархія мов залежно від приписуваної їм символічної і прагматичної цінності, що дає змогу легітимізувати більшу важливість підтримки російської мови порівняно із заходами, спрямованими на збереження й розвиток інших мов.

Секцію «**Мовна поведінка білінгвів**» розпочала доповідь **Гульшат Галіуліної** (Казань) «**Мовна поведінка білінгва в повсякденному дискурсі**», у якій схарактеризовано мовну поведінку татарсько-російської мовної особистості в повсякденному спілкуванні. Використавши матеріали анкетних опитувань, фрагменти розмовного мовлення, доповідачка проаналізувала мовну поведінку респондентів у родині та поза її межами. Інформанти — представники різних вікових груп, жителі міста та села. Зроблено висновок про вплив на вибір мови спілкування комунікативної ситуації, соціальних чинників та етномовного середовища.

Світлана Соколова (Київ) у доповіді «**Ситуаційні особливості вияву білінгвізму в Україні**», зазначила, що, за матеріалми масового опитування,

у повсякденному житті 46% респондентів спілкуються повністю або переважно українською мовою, 33% — повністю або переважно російською і 21% приблизно порівну українською та російською мовами. Водночас представники всіх цих трьох груп є носіями білінгвізму (координативного чи субординативного), тому їхня мовна поведінка варіює залежно від ситуації спілкування. Найпотужнішим стимулом для зміни мовного коду є мова співрозмовника: 63% говорять українською з українськомовними і майже 48% — російською з російськомовними, ще близько 20% в обох ситуаціях використовують обидві мови, лише 17% говорять російською з українськомовними, а 29% — українською з російськомовними. Це ситуаційне пристосування по-різному проявляється в різних групах мовців: на українську мову переходять 23% російськомовних, а на російську — 14% українськомовних, ще чверть в обох групах використовує обидві мови. У доповіді проаналізовано особливості спілкування з родичами та друзями, у сфері сприйняття інформації, у різних суспільних сферах — як загальні, так і для представників кожної з груп мовців окремо.

Доповідь «**Білінгвізм і диглосія у формальному і неформальному спілкуванні мешканців Києва**» англійською мовою виголосила **Наталія Матвеева** (Київ), яка зауважила, що білінгвізм та диглосія — поширені явища в українському суспільстві. Під білінгвізмом розуміють використання індивідом або суспільством двох мов, під диглосією — розподіл двох мов за різними сферами вживання та оцінювання з боку мовців такого функціонального розподілу. Результати соціологічного опитування, проведеного в рамках проекту, підтвердили наявність білінгвізму й диглосії в столиці України. Доказом функціонування білінгвізму є реальні мовні практики українців, що засвідчують тенденцію до перемикання мовних кодів залежно від мови співрозмовника та відсутність мовної стійкості, а також самоідентифікація респондентів як білінгвів. Фактором визнання сучасної мовної ситуації Києва як диглосної є не показник престижності мов, а диференціація вживання української та російської мов у сферах формального і неформального спілкування. Попри те, що київський білінгвізм досі має диглосний характер, спостерігаємо позитивну динаміку вживання української мови. Варто відзначити, що молода дослідниця гідно трималася в дискусії, яку теж вели англійською мовою.

Засідання секції «**Культурні практики конфлікту**» розпочала **Орися Демська** (Київ) доповіддю «**Вуличні мовні практики київського Подолу**», у якій підкреслила, що однією з рис лінгвістичного ландшафту постколоніального міста є його культурна гібридність. Процеси, пов'язані з лінгвальною невідомою та свідомою гібридизацією публічного простору міста, призводять до какофонії та супроводжуються конфліктами різної інтенсивності. Зазвичай найяскравіше проявляє свою лінгвокультурну гібридність історична частина міста. Не є винятком Київ, зокрема одна з найстаріших його частин — Поділ. Лінгвістичний ландшафт сучасного київського Подолу поєднує щонайменше три мови: українську, англійську і російську, а також спорадично іспанську, французьку, італійську, турецьку та ін.

Марія Королькова (Грінвіч) у доповіді **«Від «Кіборгів» до «Кримського мосту» і «Дау»: візуальна мова і культурна пам'ять російсько-українського конфлікту»** запропонувала огляд фільмів українського і російського виробництва, які частково або повністю профінансовані державою: «Кіборги» (2017), «Кримський міст» (2018), а також представила огляд кінофільмів європейських країн, які намагаються схарактеризувати конфлікт з погляду незалежного кінематографа — фільми «Маріуполіс» (2017) Мантаса Кведарчавічуса, «День перемоги» (2018) Сергія Лозниці, «Дау» (2019) Іллі Хржановського, «Анна Київська» (2019) Іва Анжело.

У доповіді **Дірка Уфельмана** (Пассау) **«Поетичні мови в конфлікті: самопереклади в поезії та блогах Бориса Херсонського після 2014 року»** простежено процес мовної переорієнтації відомого одеського поета та блогера. Відомий своїми публікаціями в російських видавництвах 90-х рр. ХХ ст. — початку ХІ ст. російськомовний поет після подій на Майдані й початку російсько-української війни зіткнувся зі звинуваченнями в проукраїнській позиції та критиці російського неоімперіалізму. З того часу він звернувся до самоперекладу віршів і текстів, які спочатку були написані російською мовою, і почав писати українською. У доповіді проаналізовано самопереклади, уміщені в блозі Херсонського на Facebook з 30 жовтня 2013 р. до 19 лютого 2018 р., та висловлено тезу про те, що самопереклад і двомовний блог, незважаючи на суперечливі заяви самого поета, спрямовані на пом'якшення мовного конфлікту в постмайданній ситуації України.

У секції **«Дво- та багатомовність у системах освіти»** виступила **Оксана Данилевська** (Київ) із доповіддю **«Параметри аналізу білінгвальної мовної ситуації у сфері шкільної освіти в Україні»**, у якій подала результати аналізу мовної ситуації у загальноосвітніх школах України, урахувавши особливості функціонування української та російської мов у регіонах, за ознакою «місто — село», у різних вікових групах респондентів, а також залежно від мови повсякденного спілкування та ціннісних настанов опитаних. Доповідачка констатувала, що дифузний характер взаємодії української та російської мов у загальноосвітніх навчальних закладах, що виявляється у неоднорідності мовних середовищ, регіональних відмінностях у функціонуванні української мови як державної, несинхронності мовної ситуації в населених пунктах різного типу, потрібно аналізувати в контексті посттоталітарних деформацій мовної ситуації в Україні. Простежено залежність сприйняття й оцінки мовної ситуації у сфері шкільної освіти від мови повсякденного спілкування респондентів та їх ставлення до української і російської мов, а також ціннісних орієнтацій і поколінневих особливостей. Зроблено висновок про посилення статусу української мови як державної і подолання посттоталітарної спадщини у використанні мов у школах. Доповідь ґрунтується на матеріалах монографії авторки [9].

Алсу Гараєва (Казань) у доповіді **«Сучасна мовна політика в освітній сфері: сприйняття жителями Республіки Татарстан нових реалій вивчення**

рідних мов» звернула увагу на те, що мовна політика Татарстану в останні десятиліття була спрямована переважно на рівноправне функціонування двох державних мов — російської та татарської, зокрема в системі освіти, проте у 2017 р. в Татарстані було скасовано обов'язкове викладання татарської мови в усіх середніх навчальних закладах і запроваджено викладання предмета «рідна мова» лише за письмовою заявою батьків, що спричинило неоднозначну оцінку статусу татарської мови як державної. Результати опитування жителів республіки демонструють їхню небайдужість до подальшого розвитку мовної ситуації, їхнє бажання й надалі бачити мови рівноправними, такими, що мирно співіснують. Щодо балансу вивчення мов у середній школі думки респондентів мають чітко виражений розподіл за ознакою «місто — село». Так, за обов'язковість навчання татарською мовою як однією з державних мов висловилися понад 80% сільських і близько 50% міських жителів, що приблизно корелює з особливостями розселення татар у республіці. Доповідачка визначила оцінювання перспектив мовного розвитку регіону як одне з пріоритетних дослідницьких завдань.

Важливу проблему мовної освіти представників національних меншин в Україні заторкнув **Іштван Чернічко** (Берегове) у доповіді «**Мови в конфліктних ситуаціях у контексті закону України «Про освіту»**», який розповів присутнім про дискусії навколо мовної частини цього закону, а також поставив низку запитань, на які намагався дати відповідь: чи підтримує багатомовність національних меншин стаття 7 Закону України «Про освіту», чи справді угорці України не володіють державною мовою, якими мовнополітичними кроками можна розв'язати конфлікт, який виник після прийняття закону? Намагаючись спростувати тезу про зв'язок низького рівня володіння державною мовою угорських школярів Закарпаття, які навчаються угорською мовою, саме з мовним профілем школи (а про це свідчать результати ЗНО), доповідач послався на те, що результати випускників шкіл Закарпаття з українською мовою навчання гірші за результати учнів, які навчалися, наприклад, російською мовою. Таке порівняння не зовсім коректне, оскільки російською мовою навчаються переважно міські діти, а українською та угорською — жителі як міст, так і сіл, тому на рівень мовних (та й інших!) знань учнів впливає передусім загальний рівень викладання у школі. Водночас проблема вдосконалення навчально-методичного і кадрового забезпечення шкіл, передусім розташованих у регіонах компактного проживання національних меншин, порушена доповідачем, дуже актуальна.

У секції «**Мовний конфлікт та ЗМІ**» першою прозвучала доповідь **Ензе Кадірової** (Казань) «**Мовні процеси в Республіці Татарстан в оцінках регіональних ЗМІ (на прикладі газет «Мәдәни жомга» і «Звезда Поволжья»)**», які регулярно висвітлюють на своїх шпальтах проблеми збереження, розвитку та популяризації татарської національної культури й мови. Перше видання є державним, друге — незалежним суспільно-політичним, обраний для аналізу період (2018 — 2019) відповідає найінтенсивнішому потоку

публікацій, присвячених мовним процесам, оскільки перед тим було змінено вектор держаної мовно-освітньої політики (про що вже йшлося вище). Саме тому в матеріалах домінують статті, присвячені проблемам викладання татарської мови в загальноосвітніх закладах Республіки Татарстан. Доповідачка представила різні погляди на цю проблему, проте її власні висновки щодо переваг того чи того вектору мовного розвитку, як і в інших представників татарської делегації, були дуже обережними.

Олена Руда (Київ) виголосила доповідь «**Динаміка й фактори змін у мовній сфері ЗМІ та масової культури в Україні**», у якій зазначила, що ситуація в мовній сфері ЗМІ та масової культури в Україні за останнє десятиріччя змінилася. Цьому посприяли як соціально-політичні процеси в країні, що спричинили зміну стереотипів суспільної свідомості, так і серйозні законодавчі перетворення, передусім запровадження мовних квот на телебаченні й радіо. Інформаційний простір відображає мовні преференції суспільства, водночас формуючи їх. А тому мовно-реформаторські кроки мають враховувати не лише нинішню мовну ситуацію, а й готовність громадян сприймати та виконувати законодавчі вказівки. Важливим є й аналіз динаміки мовних преференцій у часі та у зв'язку з уже здійсненими мовними реформами. Надійним методом діагностування мовної ситуації в цій сфері в масштабах держави стало масове опитування, результати якого використано в доповіді, а зробити висновки про зміну її конфігурації вдалося завдяки порівнянню його результатів із результатами іншого дослідження, проведеного в 2006 р. за тією самою методикою [22].

Марія Бовсуновська (Київ) у доповіді «**Мови в культурно-інформаційному просторі Житомирщини (за результатами регіонального опитування)**» проаналізувала відповіді мешканців Житомирщини на запитання про можливість вибору мови для задоволення культурно-інформаційних потреб (теле- та радіопродукції, ЗМІ, читання книжок) та повідомила про мовні особливості місцевих ЗМІ. Потреба використання кількох мов зумовлена поліетнічним складом регіону (українці, росіяни, поляки, євреї та ін.) та загальнодержавною мовною ситуацією. Доповідачка зазначила, що свої мовні бажання можуть задовольнити переважно українсько- та російськомовні респонденти, менше — нацменшини (поляки). Значна частина опитаних може вільно послуговуватися українською і російською мовами. Зіставлення показників із 2006 р. ілюструє вищий відсоток уживання української мови в ЗМІ, відповідно, більше українськомовного населення має доступ до українськомовної продукції. Інші нацменшини (крім російськомовної) не можуть повністю задовольняти свої потреби у виборі мови для сприйняття інформаційного простору.

У завершальній секції «**Оцінка й фактори конфліктності**» виступив **Ян Патрік Целлер** (Гамбург) з доповіддю «**Мови і коди в центральних регіонах України: думки й атітуди**», який ознайомив присутніх із результатами власного опитування 1400 респондентів із 56 населених пунктів, проведеного в червні — липні 2014 р. в Центральній Україні і присвяченого ставленню українців до мов і кодів — українська та російська мови, суржик

тощо. Доповідач намагався знайти кореляцію між реальним використанням інформантами певного мовного коду та їхнім ставленням до статусу української та російської мов в Україні і на її основі встановити, чи є свідчення мовного конфлікту серед населення країни. Зауважимо, що наш досвід аналізу таких проблем засвідчує, що така кореляція, безперечно, є, хоч і непряма, проте бурхливі політичні події в Україні зумовлюють і швидко змінність досліджуваних параметрів.

Доповідь Хольгера Кюссе (Дрезден) «Перлокуції в конфлікті» присвячено проблемам конфліктної комунікації, зокрема агресивного впливу на комунікативного партнера на матеріалі агресивних дій у контексті російсько-українського конфлікту — від формату індивідуального висловлювання і його впливу до формату перлокутивних дискурсів, зокрема так званого патріотичного виховання. З'ясовано також «форми декодування» перлокутивних інтенцій. Приклади залучено з різних медійних форматів, зокрема токшоу і ЗМІ, використано також читачські коментарі стосовно перлокутивних намірів авторів висловлювань.

Отже, участь у Проекті не лише збагатила його учасників новим матеріалом, який і надалі можна використовувати для наукових досліджень, та дала змогу презентувати цей матеріал на міжнародному рівні, вона ще навчила нас обстоювати свої позиції у прямій дискусії з опонентами, які дотримуються інших поглядів, а подеколи й вдаються до маніпуляцій. Особливо цінно, що таке «випробовування» пройшли не лише досвідчені науковці, але й зовсім молоді дослідники. Матеріали обох конференцій незабаром будуть оприлюднені в двох наукових збірниках, українські учасники проекту вже висвітлили результати своїх досліджень у понад 30-ти наукових статтях, їх використано в монографії О.М. Данилевської [9] та двох кандидатських дисертаціях, які зараз завершують аспіранти Інституту української мови НАН України. Створена база даних і надалі може бути використана як матеріал для наукових досліджень. Налагоджені зв'язки і набутий досвід дають змогу плідно співпрацювати з зарубіжними партнерами для розв'язання наукових завдань, актуальних для українського суспільства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бовсунівська М.А. Мовна ситуація міста Житомира. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Філологічні науки*. Вип. 44. Кам'янець-Подільський, 2018. С. 60 — 66.
2. Бовсунівська М.А. Особливості мовної поведінки мешканців північного регіону України. *Scientific Research Priorities – 2018: theoretical and practical value*. Vol. 3. Nowy Sącz, Poland, 2018. С. 102 — 104.
3. Данилевська О.М. Мовна ситуація в загальноосвітніх навчальних закладах України (за результатами соціолінгвістичного дослідження). *Записки з українського мовознавства*: Вип. 24. У 2-х томах. Т. 2: *Зб. наук. праць. Opera in linguistic ukrainiana: Fascicullum 24*. Одеса, 2017. С. 28 — 43.
4. Данилевська О.М. Мовна ситуація в українській шкільній освіті за оцінками респондентів масового опитування. *Ukrainistika na sveučilištu u Zagrebu: 20 Godina. Ukrajinistika в загребському університети: 20 років*. Упоряд. Ж. Челіч (Ž. Čelić), Т. Фудерер (T. Fuderer). Загреб, 2017. С. 166 — 177.

5. Данилевська О.М., Фудерер Т.О. Ставлення до мови і щоденні білінгвальні практики мовців різних вікових груп. *Борисфен*. 2017. № 6. С. 8 — 13.
6. Данилевська О.М. Масове опитування як основний метод діагностування мовної ситуації в українській шкільній освіті. *Вісник Київського національного лінгвістичного університету*. Серія Філологія. Том 21, № 1. 2018. С. 153 — 160.
7. Данилевська О.М. Оцінні характеристики взаємодії української та російської мов у сучасній школі. *Всеукраїнська науково-практична конференція з міжнародною участю «Професійна комунікація: національна ідентичність у багатомовному світі»: Тези доповідей* (Черкаси, 25 — 26 жовтня 2018 р.). Черкаси, 2018. С. 31 — 33.
8. Данилевська О.М. Оцінка заходів мовної політики у сфері шкільної освіти і мова повсякденного спілкування. *Соціолінгвістичне знання як засіб формування нової культури безпеки: Україна і світ*. Матеріали міжнародної конференції (Львів, 22 — 23 листопада 2018 року). За ред. Г. Мацюк. Львів, 2018. С. 31 — 32.
9. Данилевська О.М. Українська мова в українській школі на початку XXI століття. Київ, 2019.
10. Данилевська О.М. Уявлення школярів про суржик у контексті посттоталітарних деформацій мовної ситуації в Україні на початку XXI століття. *Вісник Київського національного лінгвістичного університету*. Серія Філологія. Том 21, № 2. 2018. С. 90 — 99.
11. Данилевська О.М. Посттоталітарні деформації мовної ситуації в українській шкільній освіті на початку XXI століття. *IX Міжнародний конгрес україністів. Мовознавство*. Збірник наукових статей (До 100-річчя Національної академії наук України). Голов. ред. Г. Скрипник. Київ, 2018. С. 197 — 213.
12. Залізняк Г.М. мова та євроатлантичний вибір киян під кутом мовних уподобань. *Матеріали XIV Всеукраїнської науково-практичної конференції з проблем розвитку та функціонування державної мови* (Київ, 29 листопада 2018 року). Київ, 2018. С. 138 — 142.
13. Залізняк Г.М. мова як чинник державотворення України в соціологічному вимірі. *Українська мова в юриспруденції: стан, проблеми, перспективи*. Матеріали 13 Всеукраїнської науково-практичної конференції з проблем розвитку та функціонування державної мови (Київ, 30 листопада 2017 року). Київ, 2017. С. 46 — 50.
14. Масенко Л.Т. Мовний конфлікт в Україні: шляхи розв'язання. *Українська мова*. 2018. № 2. С. 20 — 35.
15. Масенко Л.Т. Сучасні виклики, завдання й перспективи в освітній сфері України. *Утвердження української мови в освіті та культурі*. Матеріали наукової конференції (27 квітня 2017 р.). Київ, 2017. С. 102 — 111.
16. Матвеева Н.Р. Мовна ситуація Києва (на матеріалі фокус-групових опитувань 2017 року). *Studia Philologica: збірник наукових праць*. Київ, 2017. Вип. 9. С. 166 — 171.
17. Матвеева Н.Р. Поняття білінгвізму та диглосії в сучасному мовознавстві. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: Філологічні науки*. Кам'янець-Подільський, 2017. Вип. 44. С. 228 — 232.
18. Матвеева Н.Р. Сучасна мовна ситуація (на матеріалі масового опитування 2017 року). *Мова: класичне — модерне — постмодерне: збірник наукових статей*. Київ, 2017. Вип. 3. С. 52 — 59.
19. Матвеева Н.Р. Мовна ситуація в столиці в другій половині XIX ст. *Мовознавчий вісник: збірник наукових праць*. Вип. 24 — 25. Черкаси, 2018. С. 106 — 113.
20. Матвеева Н.Р. Двомовність у світлі психолінгвістичних досліджень. *Дивослово*. Київ, 2018. №11 (740). С. 42 — 44.
21. Матвеева Н.Р. Функціонування білінгвізму та диглосії у столиці України. *Мова: класичне — модерне — постмодерне*. Київ, 2018. Вип. 4. С. 142 — 154.
22. Мовна політика та мовна ситуація в Україні: Аналіз і рекомендації. За ред. Ю. Бестерс-Дільгер. Київ, 2008.
23. Руда О.Г. Мовна ситуація в українських засобах масової комунікації в оцінках громадян (за результатами масового опитування). *Мова: класичне — модерне — постмодерне: збірник наукових статей*. Київ, 2017. Вип. 3. С. 59 — 68.
24. Руда О.Г. Мовна ситуація в українських засобах масової комунікації: очікування й реальність (за результатами масового опитування). *Утвердження української мови в освіті та культурі*. Матеріали наукової конференції (27 квітня 2017 р.). Київ, 2017. С. 160 — 185.

25. Руда О.Г. Законодавче врегулювання сфери ЗМІ й культури: державні пріоритети й суспільний запит. *IX Міжнародний конгрес українців. Мистецтвознавство*. Збірник наукових статей (До 100-річчя Національної академії наук України). Київ, 2018. С. 511 — 521.
26. Соколова С.О. Дослідження мовної ситуації як міждисциплінарна та міжвідомча проблема. *Українська мова*. 2018. № 1. С. 3 — 16.
27. Соколова С.О. Мова і язык: інтерференція чи мовна концептуалізація? *У просторі культури мови і стилю: Збірник наукових праць на пошану С.Я. Єрмоленко*. Київ, 2019. С. 263 — 271.
28. Соколова С.О. Мовна поведінка українськомовних українців: ситуаційні особливості. *На сторожі слова: збірник наукових праць на пошану професора Василя Грещука*. Івано-Франківськ, 2019. С. 353 — 365.
29. Соколова С.О. Регіональні особливості взаємодії мовних кодів за двомовного спілкування. *Українська мова*. 2017. № 3. С. 25 — 39.
30. Соколова С.О. Українська мова як державна: теорія і практика. *IX Міжнародний конгрес українців. Мовознавство*. Збірник наукових статей (До 150-річчя Національної академії України). Київ, 2018. С. 97 — 111.
31. Соколова С.О., Данилевська О.М. Мовна ситуація в школах України. *Українська мова*. 2018. № 3. С. 3 — 27.
32. Соколова С.О., Залізник Г.М. Особливості сучасної мовної ситуації України у дзеркалі соціології та соціолінгвістики. *Українська мова*. 2018. № 2. С. 3 — 19.
33. Соколова С.О., Данилевська О.М., Руда О.Г. Територіальні та соціокультурні аспекти функціонування сучасних слов'янських мов як державних. *Слов'янські обрії: доп. укр. учасн. XVI Міжнар. з'їзду славістів* (м. Белград, Сербія, 20 — 27 серп. 2018 р.). Київ, 2018. Вип. 9. С. 145 — 169.

REFERENCES

1. Bovsunovska, M.A. (2018). Language situation in the city of Zhytomyr. *Collection of scientific works of the Kamyanets-Podilsky National University named after Ivan Ogienko. Philological Sciences*. Issue 44. P. 60 — 66 (in Ukr.).
2. Bovsunovska, M.A. (2018). Features of linguistic behavior of residents of the northern region of Ukraine. *Scientific Research Priorities — 2018: theoretical and practical value*. Vol. 3. P. 102 — 104 (in Ukr.).
3. Danylevska, O.M. (2017). Language situation in general educational institutions of Ukraine (based on the results of sociolinguistic research). *Notes on Ukrainian Linguistics*: Issue. 24. In 2 vol. Vol. 2: *Collection of scientific works. Opera in linguistic ukrainiana: Fascicillum 24*. 2. P. 28 — 43. Odesa (in Ukr.).
4. Danylevska, O.M. (2017). The language situation in Ukrainian school education according to respondents' opinion polls. *Ukrainian Studies at Zagreb University: 20 years*. Zh. Chelich (Ž. Čelić), T. Fuderer (T. Fuderer). (Eds.). P. 166 — 177. Zahreb (in Ukr.).
5. Danylevska, O.M., Fuderer, T.O. (2017). Attitude to language and daily bilingual practices of speakers of different age groups. *Borysfen*, 6, 8 — 13 (in Ukr.).
6. Danylevska, O.M. (2018). Mass survey as the main method of diagnosing the linguistic situation in Ukrainian school education. *Bulletin of the Kiev National Linguistic University*. Philology Series. Vol. 21, № 1. P. 153 — 160 (in Ukr.).
7. Danylevska, O.M. (2018). Estimated characteristics of interaction of Ukrainian and Russian languages in modern school. *All-Ukrainian Scientific and Practical Conference with International Participation "Professional Communication: National Identity in a Multilingual World"*: Abstracts of Reports (Cherkasy, 2018, Oct., 25 — 26). P. 31 — 33. Cherkasy (in Ukr.).
8. Danylevska, O.M. (2018). Assessment of language policy in the school education and language of daily communication. *Sociolinguistic knowledge as a means of forming a new culture of security: Ukraine and the world. Materials of the international conference* (Lviv, 2018, Nov. 22 — 23). Ed. H. Matsiuk. P. 31 — 32. Lviv (in Ukr.).
9. Danylevska, O.M. (2019). Ukrainian language in the Ukrainian school at the beginning of the 21st century. Kyiv (in Ukr.).

10. Danylevska, O.M. (2018). Representation of schoolchildren about surzhik in the context of post-totalitarian deformations of the linguistic situation in Ukraine at the beginning of the 21st century. *Bulletin of the Kiev National Linguistic University*. Philology Series. Vol. 21, № 2. P. 90 — 99 (in Ukr.).
11. Danylevska, O.M. (2018). Post-totalitarian deformations of the linguistic situation in Ukrainian school education at the beginning of the XXI century. *IX International Congress of Ukrainianists. Linguistics*. Collection of scientific articles (To the 100th anniversary of the National Academy of Sciences of Ukraine). Ed. H. Skrypnyk. P. 197 — 213. Kyiv (in Ukr.).
12. Zalizniak, H.M. (2018). Language as an indicator of a civilized choice of Ukrainians (sociological aspect). *Materials of the international scientific-practical conference "Priority directions of solving actual problems of social sciences"...* C. 138 — 142. Kyiv (in Ukr.).
13. Zalizniak, H.M. (2017). Language as a factor in the state-building of Ukraine in sociological terms. *Ukrainian language in jurisprudence: state, problems, perspectives. Materials of the 13th All-Ukrainian Scientific and Practical Conference on the Issues of the Development and Functioning of the State Language* (Kyiv, 2017, Nov. 30). P. 46 — 50. Kyiv (in Ukr.).
14. Masenko, L.T. (2018). Linguistic conflict in Ukraine: ways to solve. *Ukrainian language*, 2, 20 — 35 (in Ukr.).
15. Masenko, L.T. (2017). Contemporary Challenges, Problems and Prospects in the Ukrainian Educational Sphere. *Approval of the Ukrainian language in education and culture. Materials of the scientific conference*. (Kyiv, 2017, Apr. 27). P. 102 — 111. Kyiv (in Ukr.).
16. Matveieva, N.R. (2017). The language situation in Kyiv (based on the focus group polls of 2017). *Studia Philologica: collection of scientific works collection of scientific works*. Issue 9. P. 166 — 171. Kyiv (in Ukr.).
17. Matveieva, N.R. (2017). Concept of bilingualism and diglossia in modern linguistics. *Scientific works of Kamenets-Podolsky National University named after Ivan Ogienko: Philological sciences*. Issue 44. P. 228 — 232. Kamianets-Podilskiyi (in Ukr.).
18. Matveieva, N.R. (2017). Modern linguistic situation (based on the material of the 2017 mass survey). *Language: Classical — Modern — Postmodern: A collection of scientific articles*. Issue 3. P. 52 — 59. Kyiv (in Ukr.).
19. Matveieva, N.R. (2018). Language situation in the capital in the second half of the nineteenth century. *Linguistics Journal: Collection of Scientific Papers*. Issue 24 — 25. P. 106 — 113. Cherkasy (in Ukr.).
20. Matveieva, N.R. (2018). Bilingualism in the light of psycholinguistic research. *Dyvoslovo*, 11 (740), 42 — 44 (in Ukr.).
21. Matveieva, N.R. (2018). Functioning of bilingualism and diglossi in the capital of Ukraine. *Language: Classical-Modern-Postmodern*. Issue 4. P. 142 — 154. Kyiv (in Ukr.).
22. Besters-Dilger, J. (Ed.). (2008). Language policy and linguistic situation in Ukraine: Analysis and recommendations. Kyiv (in Ukr.).
23. Ruda, O.H. (2017). The language situation in the Ukrainian mass media in the estimations of citizens (according to the results of the mass survey). *Language: Classical — Modern — Post-modern*. Issue 3. P. 59 — 68. Kyiv (in Ukr.).
24. Ruda, O.H. (2017). The language situation in the Ukrainian mass media: expectation and reality (based on the results of the mass interview). *Approval of the Ukrainian language in education and culture*. Materials of the scientific conference (Kyiv, 2017, Apr. 27). P. 160 — 185. Kyiv (in Ukr.).
25. Ruda, O.H. (2018). Legislative regulation of the sphere of mass media and culture: government priorities and public inquiry. *IX International Congress of Ukrainianists. Art studies*. Collection of scientific articles (To the 100th anniversary of the National Academy of Sciences of Ukraine). P. 511 — 521. Kyiv (in Ukr.).
26. Sokolova, S.O. (2018). Study of the linguistic situation as an interdisciplinary and interdepartmental problem. *Ukrainian language*, 1, 3 — 16 (in Ukr.).
27. Sokolova, S.O. (2019). Mova i yazyk: Interference or Linguistic Conceptualization? *In the space of culture of language and style: a collection of scientific works to honor S. Ya. Yermolenko*. P. 263 — 271. Kyiv (in Ukr.).
28. Sokolova, S.O. (2019). Linguistic behavior of Ukrainian-speaking Ukrainians: situational features. *On the watch of the word: a collection of scientific works in honor of Professor Vasyl Greshchuk*. P. 353 — 365. Ivano-Frankivsk (in Ukr.).

29. Sokolova, S.O. (2017). Regional features of the interaction of speech codes for bilingual communication. *Ukrainian language*, 3, 25 — 39 (in Ukr.).
30. Sokolova, S.O. (2018). Ukrainian as a state language: theory and practice. *IX International Congress of Ukrainianists. Linguistics*. Collection of scientific articles (To 150 anniversary of the National Academy of Ukraine). P. 97 — 111. Kyiv (in Ukr.).
31. Sokolova, S.O., Danylevska, O.M. (2018). Language situation in schools of Ukraine. *Ukrainian language*, 3, 3 — 27 (in Ukr.).
32. Sokolova, S.O., Zalizniak, H.M. (2018). Features of the modern language situation in Ukraine in the mirror of sociology and sociolinguistics. *Ukrainian language*, 2, 3 — 19 (in Ukr.).
33. Sokolova, S.O., Danylevska, O.M., Ruda, O.H. (2018). Territorial and socio-cultural aspects of the functioning of modern Slavic languages as state. *Slavic horizons: add. ukraine participant XVI International the Slavic Congress* (Belgrade, Serbia, August 20 — 27, 2018). Issue 9. P. 145 — 169. Kyiv (in Ukr.).

Статтю отримано 13.05.2019

S.O. Sokolova

Institute of the Ukrainian Language of National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv

FIRST SUMMARY OF THE INTERNATIONAL PROJECT: EXPERIENCE AND ACHIEVEMENTS

The article under consideration describes main results of the project, completed by the members of the Institute of Ukrainian Language of National Academy of science of Ukraine with the support of international partners. Participation in the project made it possible to conduct a statistically significant mass survey on language problems and people's attitude towards languages in Ukraine and to analyze peculiarities of the Ukrainian language usage in the main areas — official, informational, educational, private, — as well as to study a number of important theoretical problems of Ukrainian sociolinguistics. The survey results were used to write more than 30 scientific articles, individual monograph and preparation of two PhD theses, for presentations at numerous scientific conferences. Database, created by sociologists, grounded on survey materials (digitized answers to over 130 survey questions), can further be used to analyze the linguistic situation of a particular time slice and the parameters of the linguistic behavior of the survey participants. Two scientific conferences of the project's participants were held within the three years of project. The article describes main issues discussed at the second, final conference and presents approaches to their coverage by representatives of different countries. The common and distinct features of Ukrainian-Russian bilingualism in Ukraine were emphasized and Tatar-Russian in Tatarstan as well as on the specifics of their approach to the study of the Ukrainian and Tatar scientists.

Keywords: *bilingualism, language situation, language behavior, language conflict, languages in education, information space.*